

PETRE Ș. NĂSTUREL

STEAGUL „DE LUPTĂ” AL LUI ȘTEFAN CEL MARE: PRAPUR BISERICESC ORI POALĂ DE ICOANĂ ?

Mai toate istoriile României arată de nelipsă o prea frumoasă broderie din anul 1500, ce-l înfățișează pe Sfântul Gheorghe Purtătorul de Biruințe. O întreagă bibliografie stă scrisă despre acest odor de artă bisericească, închinat cândva mănăstirii bulgărești de la Sfântul Munte Athos, Mănăstirea Zografu.

Aproape toți cercetătorii care s-au aplecat asupra acestei prea vestite broderii au socotit-o și o socotesc mai departe drept un *steag*. De la o vreme, unii istorici îi spun „steag de luptă” cu gândul de a i se întări caracterul ostășesc. Așa se poate citi în unele lucrări apărute anul trecut la Putna, cu prilejul împlinirii a cinci sute de ani de la trecerea la veșnicele lăcașuri a Sfântului Domn al Moldovei, cum îi spune acum oficial Biserica Ortodoxă Română, din 1992 încoace.

Foarte puțini, însă, sunt aceia care au pus și mai pun la îndoială caracterul ostășesc al broderiei. Unul din ei a fost însuși descoperitorul ei, slavistul Stoica Nicolaescu, într-o scurtă lucrare¹. Neîntârziat s-a încins o polemică cu Anton Velcu, muzeograf la Muzeul Militar din București. Acesta², împotrivindu-se profesorului de slavistică de la Școala de Arhivistică din București, a luat asupra sa sarcina de a apăra părerea obișnuită, oficială, că este vorba despre un steag de război al lui Ștefan cel Mare. Același, în *Enciclopedia României*³, rânduieste iarăși broderia printre steagurile românești, așa cum a făcut în 1903 însuși bunicul meu, care o cunoscuse datorită legăturilor sale cu același Stoica Nicolaescu.

Și tot așa s-a scris mai departe în istoriografia noastră pe temeiul spuselor istoricilor – Ioan Bogdan, Nicolae Iorga, C. C. Giurescu și alții, nu puțini – sau a heraldistului General Petre V. Năsturel.

În teza noastră de doctorat – cea de-a doua, susținută la Sorbona în 1979 și tipărită la Roma în 1986 –, noi am privit steagul împricinat drept o banieră, adică un prapur dăruit la Athos de Ștefan cel Mare. Acolo, expuneam și gândul nostru de a da la iveală o cercetare mai amănunțită asupra acestei broderii, dezvoltându-ne părerea ce o împărtășim cu Stoica Nicolaescu. Lucrarea a apărut astfel în 1990, la Iași, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol»”. Acolo nu ne-am dat în

---

¹ Stoica Nicolaescu, *Din daniile lui Ștefan cel Mare făcute Mănăstirii Zografu de la Sfântul Munte Athos*, București, 1938.

² Anton Velcu, *Steagul lui Ștefan cel Mare de la Muzeul Militar este ostășesc sau bisericesc ? (Răspuns D-lui Stoica Nicolaescu)*, București, s.a., 16 p.

³ *Enciclopedia României*, I, București, 1938, p. 77.

lături să-i criticăm pe înaintașii noștri, necruțându-l nici pe însuși bunicul nostru ! *Amicus Plato, sed magis amica veritas*. Și astfel am numit prapur – *bannière* pe franțuzește – acea falnică broderie, mergând până la a o privi și ca un manifest duhovnicesc și politic, „une affiche de propagande”, spuneam, sub chipul sfântului ostaș apărând *oarecum* adevăratul luptător român pentru Hristos, *verus athleta Christi*, și el un purtător de biruințe, mereu gata de luptă împotriva turcului, a ungurului și a leșului. Căci sub picioarele Sfântului Gheorghe, șezând în jilț și călcând un balaur înaripat și tricefal, am socotit că este vorba, într-un fel, de chiar dușmanii de căpetenie ai Țării Moldovei.

Chiar dacă am luat „steagul” lui Ștefan cel Mare și Sfânt drept un prapur bisericesc, am ridicat atunci în treacăt o întrebare și anume dacă broderia nu ar fi mai curând o *ποδήλα*, cum spun bizantinii și grecii, adică un *κρητ*, după numele sârbo-bulgar, vechea denumire românească fiind *poală de icoană*, așa cum vom arăta mai departe.

Azi, nu ne vom lua la ceartă, nici la trântă cu nimeni ! Nici măcar cu noi înșine... Ci vom strânge câteva dovezi hotărâtoare care pe noi ne încredințează că broderia dăruită Zografului de Ștefan cel Mare, la 1500, și ridicată de acolo la 1917 de către armata franceză spre a fi predată României care, de una singură, dar vitejește, se lupta cu nenumărați dușmani – ungurii, nemții, bulgarii, turcii și rușii bolșevizați – *nu este un steag de luptă și nici un prapur, ci, de fapt, o poală de icoană*.

Că nu este vorba de un steag, în pofida părerilor a nenumărați istorici – care, de fapt, se iau unii după alții ! – se arată întâi de toate de însăși *micimea broderiei*: 1 m / 90 cm ! Greu să o vezi de la depărtare pe câmpul de luptă, nu-i așa ?!

Un steag domnesc ori crăiesc sau împărătesc trebuie să fie îndeajuns de mare ca să se vadă de la o anumită depărtare, căci el vorbește prin fâlfâielile sale, rostind porunci și îndemnuri către luptători. El, de aceea, poartă și stema stăpânitorului sau a țării. Astfel amintim aici o gravură din *Cronica lui Thuróc*, din 1488, înfățișând bătălia de la Baia din anul 1467. Artistul arată ciocnirea dintre călărima maghiară și pedestrima moldovenească. Ungurii se strâng acolo sub steagul mare al Ungariei, ținut sus de un călăreț. Steagul lor poartă binecunoscuta cruce a Sfântului Ștefan, ca și fasciile ungurești. Cât despre români, ei sunt arătați ridicând, de asemenea, steagul lor, care flutură mândru, și pe care stă *un mare cap de bour*.

Tot așa, o altă gravură, care împodobește din 1597, când s-a tipărit, *Cronica polonă* a lui Martin Bielski, poartă două steaguri mari moldovenești, lunguiețe, oarecum triumphiulare, fiecare cu capul de bour, soarele și steaua. Gravura vorbește tocmai de bătălia de la Obertyn, din 22 august 1531. Este clipa când călăreții moldoveni sunt gata să înfrunte călărima polonă.

Nici o asemănare, cât de cât, nu are vreuna din cele două gravuri cu așa-zisul steag de la 1500 al lui Ștefan cel Mare.

În afară de aceste două gravuri, Vladimir Mischevca, Ion Negrei și Alexandru Nichitici mai amintesc în cărțica lor⁴ mărturia lăsată de italianul Guagnini. Acesta văzuse în Polonia, la 1574, steagul moldovenesc cu capul de bour – *caput bisonis*, zice – și cu steaua și luna, fiara purtând un inel petrecut prin nări, totul fiind așezat *in campo coelestino*, „pe fond azuriu”, adică.

Nimic asemănător, prin urmare, cu înfățișarea așa-zisului nostru steag al lui Ștefan cel Mare ! *Acesta nici stema țării nu poartă și nici stema domnească*, lucru cât se poate de îngrijorător pentru părerea consfințită încă de pe la sfârșitul veacului al XIX-lea și care s-a încetățenit peste tot în dauna adevărului obiectiv, dar care, recunosc, ne măgulește patriotismul... Și pe viitor, multă vreme desigur că tot așa se va mai spune.

Răposatul bizantinolog grec Thomas Provatakis, în cartea sa despre iconografia diavolului, vorbește în treacăt și despre „steagul” nostru, spunându-i *labarum*, dar punându-l, din nebagare de seamă, pe socoteala țarului sârb Ștefan Dușan. *Labarum*-ul, se știe că era steagul Sfântului Împărat Constantin cel Mare; el îl ținea prin predania păstrată încă de la vechii romani, care cunoșteau astfel de *signa*, și cu care însuși împăratul Traian pornise războiul în Dacia. Un atare *signum* este *labarum*-ul lui Constantin, căruia i se adăugase crucea cu hrismonul și cuvintele *Cu acesta vei învinge* !

Nici prapur bisericesc nu este icoana brodată de la 1500. Greșit am crezut noi așa destulă vreme. Și părerea aceasta a început a prinde cât de cât rădăcini – rog să mi se ierte ! – în lucrări așa de bune ca acelea ale colegilor Florin Marinescu și Nicolaos Mertzimekis, care, scriind de curând despre daniile lui Ștefan cel Mare la Zografu, deschid un scurt capitol „steaguri (sau poate prapuri)” în care ei trimit cu șovăială la articolul meu din 1990. Și tot așa la părintele profesor Ioan Moldoveanu.

Pe când îmi pregăteam comunicarea de față am deschis, firește, anumite cărți de specialitate⁵. Lămuririle din aceste lucrări m-au încredințat că, bizuindu-mă pe Anatole Frolov⁶, am „adulmecat”, încă dinainte de 1990, rostul cel adevărat al broderiei noastre din 1500. Este neîndoielnic vorba de o *poală de icoană*. O astfel de poală se așează sub o icoană – icoana împărătească sau, la praznic, icoana de pe tetrapod – cu care adeseori seamănă aproape leit. Acele vâluri mai împodobeau bisericile și locuințele din jur, precum și palatele bizantine ale lumii ortodoxe îndeobște, precum se arată în fel de fel de izvoare. La zile mari ele se scoteau afară. Inventarele unor mănăstiri bizantine vorbesc de *blatte*, vâluri scumpe de mătase și

---

⁴ Vladimir Mischevca, Ion Negrei și Alexandru Nichitici, *Simbolurile Țării Moldovei*, Chișinău, 1994, p. 43.

⁵ De pildă, Pauline Johnston, *The Byzantine Tradition in Church Embroidery*, Londra, 1967; Maria Theocharis, *Ἐκκλησιαστικά χρυσοκέντητα* (= Broderii bisericești din fire de aur), Atena, 1986, și Eleni Vlahopoulou-Karabina, *Holy Monastery of Iveron. Gold Embroideries*, Muntele Athos, 1998.

⁶ Anatole Frolov, *La „podéa”, un tissu décoratif de l’Eglise byzantine*, în „Byzantion”, 1938.

fire de aur, de argint și cu felurite fire de mătase, a căror îmbinare le dădea mai multă strălucire și relief și care măreau frumusețea slujbelor săvârșite la zile mari. Astfel de *podéai*, adică de *poale de icoane*, se mai păstrează la noi la Putna, spre pildă, ca și la Muzeul de Artă din București.

La Muntele Athos se păstrează câteva din acele poale românești. La Iviron, bunăoară, se găsește o „dublă *podéa*” cum scrie Gabriel Millet, pentru că o jumătate închipuiește *Coborârea la iad*, iar cealaltă *Buna Vestire*. Este un dar făcut de Radu vodă Paisie și fiul său, Vlad voievod, la anul 7053 (1544–1545). Tot așa, la Mănăstirea Grigoriou se află două poale greșit puse de Gabriel Millet pe seama lui Ștefan cel Mare, fiind însă, după părerea mea, danii de la Neagoe Basarab. Una arată *Cina de la Mamvri* (adică Sfânta Treime), iar cealaltă *Intrarea Maicii Domnului în biserică*. Monahul Varlaam Anghelakos le spunea, în 1921, „*podéai* de tetrapoade”, cu deplină dreptate. El le cunoștea bine și rostul liturgic, căci se foloseau atunci, ca și astăzi, mai departe, la anumite slujbe.

Tot așa, în vechiul tratat de *Istoria României*⁷ se spune de „steagul lui Vlad Vintilă, primul steag păstrat al Țării Românești”. Am arătat, în trecut, că sunt de fapt două poale de icoane, aproape la fel, *mici*, păstrate la Athos, la Mănăstirea Kutlumus.

Nu ne putem întinde astăzi asupra problemei *poalelor românești de icoane*. Însă nu mă pot lipsi să spun aici că vâlul de la Neagoe Basarab, de prin 1515–1516, cu pajura bicefală, ce l-am descoperit noi la Lavra cea Mare a Sfântului Atanasie în 1976, făcea parte dintr-un tacâm de poale, care se foloseau poate pentru jilțul domnesc sau la împodobirea stăreției, vădind cine este ctitorul mănăstirii la acea vreme. Numai cercetările ce are să le îngăduie viitorul în țară, dar și prin unele sfinte lăcașuri străine, ocrotite veac de veac de către țările românești, vor înlesni cunoașterea capitoulului aproape nescris al poalelor de icoane de la noi.

Dar să ne întoarcem la broderia din 1500, fala artei moldovenești sub Ștefan cel Mare și Sfânt. Țin minte că am văzut, să fie o jumătate de veac, în biserica Sfântul Gheorghe din Hârlău, parcă în zugrăveala peretelui de miazănoapte, lângă tâmplă, un Sfânt Gheorghe foarte asemănător cu chipul lui de pe poala dăruită Zografului. Sfântul ostaș stă și el în jilț și își ține paloșul. Cam tot așa apare și pe ferecătura *Evangheliei* dăruite de Alexandru Lăpușneanu la 1554 Mănăstirii Xenofon de la Athos. Și acolo, Purtătorul de Biruințe și-a scos din teacă spada și îi încearcă vârful. Sub picioare, de data aceasta, el calcă o pernă, nu balaurul.

Învățatul rus Mihail Alpatov amintește că la Moscova, în Galeria Treiakov, se păstrează o icoană adusă de la Dmitrovo și care înfățișează pe alt sfânt ostaș, pe Sfântul Dumitru. Și el stă așezat într-un jilț, îmbrăcat în zale, cu coroana pe cap, scoțându-și spada din teacă. Nu știu dacă s-a făcut vreun studiu asupra asemănărilor și a contaminării dintre icoanele celor doi sfinți ostași.

⁷ *Istoria României*, II, București, 1962, p. 655, fig. 186.

Tot la Tretiakov, din câte am citit la Provatakis, care dă și o fotografie, se află și o icoană din veacul al XVI-lea a Sfântului Nichita, unde sfântul ostaș Nichita Gotul este confundat cu un cuvios, cunoscut ca alungător de draci. Pe această icoană, Nichita apare în scaun, încoronat de îngeri, și călcând în picioare un balaur cu numai două capete; dintr-una din guri el smulge un drac mic zugrăvit în chip de harap, de negru.

Încercarea ce am dezvoltat-o astăzi ar putea fi luată ca punct de plecare al unor noi cercetări, care lipsesc încă, asupra rostului și a întrebuintării anumitor „chindiseli” (broderii) liturgice moștenite din trecut. I. D. Ștefănescu și Virgil Vătășianu aruncă, în lucrările lor, un început de lumină. Însă nu este destul dacă vrem să cunoaștem mai lămurit și această zestre de artă veche. Ajutându-se și de broderiile bizantine și grecești, de cele sârbești, rusești, ba chiar și georgiene, precum și de anumite piese răzlețite în unele muzee mari din țări apusene ori din America, tineri cercetători de azi, viitorii bătrâni de mâine !, ar avea un câmp nou de deștelenit. Le las lor „moștenire” – vorba Văcărescului ! – o astfel de treabă, de care nu mai am mijloacele, nici răgazul să mă mai apuc.

De curând, harnicul nostru coleg bucureștean Constantin Rezachevici, vorbind despre încuscrirea dintre Ștefan cel Mare și mării cneji ruși, s-a oprit asupra a două vâluri bisericești lucrute, se spune, de către Olena doamna, fiica Sfântului marelui nostru voievod, cea măritată după nefericitul țarevici Ivan Ivanovici. Unul din vâluri înfățișează *Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul*; celălalt, *Duminica Floriilor*. Acum, ne este deplin limpede că aceste două vâluri sunt, liturgic și iconografic vorbind, niște poale de icoane: una se folosea de praznicul Tăierii Înainte Mergătorului, iar a doua la sărbătoarea Intrării Domnului în Ierusalim. Este vădit lucru că altă menire, altă întrebuintare nu s-a avut în vedere, atunci când ele s-au lucrat, „chindisit”, brodat. Dacă le-a migălit nefericita Olena, cea nuntită „cu pohvală” și ursită temnițelor din Țara Moscului, sau dacă au fost lucrute din îndemnul ei, iată întrebări între care nu am cum alege și hotărî. Mai ales că nu cunosc lucrarea lui Demir Dragnev de la Chișinău, pe care s-a întemeiat însuși Constantin Rezachevici. Dar pentru cunoașterea poalelor de icoane îndeobște, își are rostul, cred, lămurirea ce o aducem azi, că este vorba de două *podéai*, de două *poale*. Lăsăm istoricilor din țară și din Moldova cea din afară, precum și cercetătorilor din Rusia și din Ucraina, grija să adâncească puținul ce-l mărturisește comunicarea noastră și asupra poalelor de icoane.

